

Н.Ю. Чугаєва, кандидат психологічних наук,

Національний університет харчових технологій, м. Київ

РІВНЕВО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАВЧАЛЬНИХ ГРУП СТУДЕНТІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ СПРЯМОВАНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Глобальні позитивні зміни сучасного суспільства висувають актуальні вимоги перед вищими навчальними закладами. У процесі набуття вищої освіти розвиваються нові соціально необхідні особистісні якості тих, кого навчають. Виховання і пов'язаний із ним соціальний розвиток академічної групи та кожного студента в умовах ВНЗ виступають невід'ємними атрибутами наставництва як соціально-професійного феномену сучасної вищої школи. Проблеми групового розвитку розглядалися у наукових працях багатьох відомих психологів та педагогів (О.І. Власова, О.В. Киричук, А.С. Макаренко, А. В. Петровський, Л. Г. Почебут, Л.І. Уманський).

Невирішеною раніше частиною проблеми є необхідність враховувати показники розвитку навчальної групи студентів ВНЗ під час планування педагогами вищої школи і зокрема наставниками навчально-виховної діяльності з метою забезпечення ефективності освітньої соціалізації.

Мета статті полягає у вивченні психологічних особливостей навчальних груп студентів як об'єктів спрямованої соціалізації через проведення рівнево-типологічного аналізу.

Основною метою діяльності педагога-наставника є оптимізація процесів колективоутворення академічних груп. Колектив, як найвищий рівень групового розвитку навчальної спільноти, забезпечує максимально продуктивні соціально-психологічні умови для освітнього розвитку своїх членів, що проявляється насамперед в повномасштабному прийнятті його учасниками соціальної ролі студента, наслідками чого виступає висока успішність навчання кожного з них.

Саме цими причинами зумовлений вибір критеріїв освітньої соціалізації: згуртованість групи студентів та середній бал успішності навчання в ній. Прийняття соціальної ролі студентами полягає у засвоєнні ними соціальних норм і цінностей. Успішність навчання є відображенням засвоєння студентами соціальних норм у ВНЗ. У свою чергу, згуртованість групи студентів за «сильним» соціометричним критерієм означає, що студенти обирають своїх колег по групі у зв'язку з ціннісним ставленням до навчання, і тим самим проявляють єдність думки з приводу продуктивності навчальної діяльності членів групи. Якщо група студентів згуртована, то її групова думка єдина, а для її членів пріоритетом вибору є люди, компетентні у навчанні. Студент отримує групову підтримку у своєму прагненні успішної навчальної діяльності. У цьому і полягає соціалізуючий вплив педагога-наставника.

Науково обґрунтовані цінності групового життя студентів закладені у самих методиках: спрямованість на людей, відповідальність, ініціативність (методика діагностики рівня розвитку соціальної активності особистості та колективу О. І. Власової) та спрямованість групи за опитувальником «Пульсар» Л. Г. Почебут.

Розглянемо основні показники розвитку навчальної групи ВНЗ як об'єкта і водночас групового суб'єкта освітньої соціалізації. Для цього будемо використовувати результати, отримані за допомогою методики «Пульсар» Л.Г. Почебут, методики діагностики рівня розвитку соціальної активності особистості та колективу О.І. Власової, соціометричного тесту, а також показники успішності навчання студентів.

Спочатку проаналізуємо психологічні характеристики розвитку академічних груп як групового суб'єкта навчальної діяльності різного рівня активності. Оцінюючи рівень розвитку 27 навчальних груп за опитувальником «Пульсар» зазначимо, що методика передбачає чотирирівневий аналіз розвитку 7 якостей групового суб'єкта (підготовленості до діяльності, спрямованості, організованості, активності,

згуртованості, інтегративності, референтності) та загального показника рівня розвитку групи [2].

За даними оцінки студентами рівня розвитку своєї групи, половина груп, що взяли участь у дослідженні, знаходяться на високому рівні (10-12 балів) – 50,82%, що характеризує їх як зрілі, згуртовані, працездатні та надійні. Цими групами керують ефективні наставники. У свою чергу 29,18% оцінок вкладаються в діапазон від 7 до 9 балів. Ці групи достатньо зрілі, здатні виконувати колективні навчальні завдання, але їх керівники є псевдоефективними наставниками. 15,53% отриманих студентськими групами результатів досягли рівня 4-6 балів – такі групи недостатньо зрілі, не завжди здатні ефективно здійснювати поставлені завдання. Ними керують формально ефективні наставники. Водночас 4,47% оцінок знаходяться на низькому рівні (1-3 балів). Дані групи незрілі, велика вірогідність того, що вони не впораються з поставленими навчальними завданнями. Їх наставників можна вважати неефективними.

Класифікація рівнів колективоутворення О.І. Власової представлена в категоріальній площині об'єктивно підтверджених моделей розвитку колективу і тому є найбільш сприятливою для опису соціальної зрілості групового навчального суб'єкта [1]. Третій рівень становлення соціальної активності колективного суб'єкта відповідає групі типу «колектив» (високий показник ЦОЄ, високий бал успішності навчання студентів – 51%). Другий рівень (високий показник ЦОЄ, низький бал успішності навчання студентів – 29%) відображає картину колективоутворення, типову для групи «автономії», для якої характерні досить високі основні показники групової інтеграції, (ЦОЄ, згуртованість, задоволеність групою) і тільки переважання індивідуальної відповідальності студентів (відповідають лише за себе) гальмує подальший розвиток цього групового об'єднання на шляху до колективу, що передбачає відповідальну залежність. На першому рівні перебувають групи, в яких відбулося лише первинне об'єднання на колективній основі (низький показник ЦОЄ, низький бал успішності

навчання студентів – 15%). Такі групи набули статусу «первинного колективу», цілі існування якого полягають у розвитку, про що свідчать показники суспільної спрямованості ціннісних орієнтацій студентів, задовільні оцінки таких груп викладачами. Однак у цілому низькі показники ЦОЄ, відповідальності, соціометричної згуртованості й оцінок групи випробуваними дозволяє визначати ці групи, на відміну від розглянутих раніше, як групи «асоціації», що знаходяться на початкових етапах групового розвитку суспільно-колективної активності. Нульовий рівень (низький показник ЦОЄ, низький бал успішності навчання студентів – 5%) об'єднує групи, де відсутні процеси формування колективних взаємин студентів. Специфічні характеристики соціально-психологічного клімату в кожній із груп цього рівня дозволили розвести їх за критерієм згуртованості-роз'єднаності на неформальній основі: від групи-«дезінтеграції» до розвитку «асоціальної асоціації».

Такі рівні розвитку групового суб'єкта, яким є груповий колектив студентів, є показниками розвитку в ньому процесів колективоутворення. Вони знаходяться в безпосередній залежності від розвитку особистісних механізмів соціальної активності студентів, що входять до його складу [1].

Студентів, що входять до груп нульового рівня (5% від загального числа навчальних груп), відрізняє, крім індивідуального характеру спрямованості і дещо негативного ставлення до навчального колективу, відсутність адекватного розуміння відповідальності; у них немає установки на участь у суспільному житті групи, вони демонструють завищену самооцінку і найбільш низькі показники самоконтролю.

На I рівні формальних проявів соціальної активності студентів (15% від загального числа навчальних груп) вже зафіксований мотив суспільної користі, але він не знаходить реального втілення в суспільному житті студентської групи. Це пов'язано насамперед зі специфічною атмосферою, що такі студенти найчастіше створюють навколо себе в групі. Серед них наявне нерівномірне позитивне оцінювання своєї групи і очікування

сприятливого ставлення до себе. Крім того, їм притаманний і слабкий розвиток механізмів самооцінки і самоконтролю та установка на старанність у навчальних справах.

Для другого рівня проявів соціальної активності (29% від загального числа навчальних груп) характерне сполучення соціальної спрямованості, позитивного ставлення до свого навчального колективу і задовільного соціального очікування студентів. Однак переважання розуміння відповідальності тільки як підзвітності викладачам, наявність неадекватних, в основному занижених самооцінок і середніх за значенням показників самоконтролю вказують на те, що характерний для цього рівня процес інтенсивного становлення особистісних механізмів соціальної активності перебуває лише на початкових стадіях свого розвитку і може йти успішно лише з опорою на зовнішній контроль.

Студенти груп третього рівня (51% від загального числа навчальних груп), демонструють найбільш сприятливе сполучення основних умов становлення і реалізації соціальної активності. Крім оптимальних обставин ситуації соціального розвитку (широкої соціальної спрямованості, позитивного ставлення до свого навчального колективу і чітко вираженої установки на активну участь у його громадському житті), у цих студентів відзначаються і найбільш зрілі особистісні механізми їхніх самодіяльних проявів у формі адекватного розуміння відповідальності та розвиненого самоконтролю, переважно об'єктивного характеру самооцінних суджень.

На наступному етапі дослідження ми проаналізували вищевказані 27 груп студентів за соціометричним методом та даними ефективності навчального процесу. За показником «згуртованість групи» ми виділили два рівні: високий (0,20-0,28 балів), який представлений 80% студентських груп та низький (0,10-0,15 балів) – відповідно 20% студентських груп. Такий розподіл є досить зручним при розгляді соціально-психологічних характеристик навчальних груп студентів. У процесі дослідження студентських груп за показником «середній бал успішності навчання в групі»

нами було виділено два рівні: високий (3,8-4,3 балів), на якому знаходяться 65% студентських груп та низький (3,5-3,7 балів) – відповідно 35% груп.

Таким чином, з урахуванням показників згуртованості групи студентів, середнього балу успішності їх навчання та рівня розвитку групового суб'єкта, ми змогли створити типологію академічних груп студентів.

Результати, отримані під час дослідження показників розвитку групового суб'єкта, відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Співвідношення типу студентської групи та типу її наставника

Група	Тип наставників	Рівень розвитку групового суб'єкта за О.І. Власовою	Згуртованість групи студентів за «сильним» соціометричним критерієм	Середній бал успішності навчання у групі	Тип студентської групи за А.В. Петровським
1	ефективні	III	висока	високий	колектив
2	псевдо-ефективні	II	висока	низький	корпорація
3	формально ефективні	I	низька	високий	асоціація
4	неефективні	0	низька	низький	дифузна група

Розглянемо основні характеристики чотирьох груп студентів за методиками діагностики рівня розвитку соціальної активності особистості та колективу О. І. Власової, а також «Пульсар» Л. Г. Почебут. Зазначимо, що емпіричний розподіл у всіх групах дорівнює нормальному.

У групі першого типу, що позначена нами як «колектив» студентів, ми спостерігаємо таку картину: спрямованість на людей (x середнє = 1,87), систематичну відповідальність (x середнє = 1,92) та постійну ініціативність (x середнє = 1,88).

За методикою «Пульсар» Л. Г. Почебут всі показники першої групи студентів знаходяться на високому рівні (10–12 балів):

- підготовленість до діяльності — за твердженнями групи, всі її члени володіють глибокими професійними знаннями, здатні з успіхом застосовувати їх на практиці, зацікавлені у підвищенні своєї кваліфікації;

кожен студент має високий авторитет у групі; група досягає високих результатів у навчанні;

- спрямованість — група студентів має чітку, загальну для всіх мету, яка усвідомлюється і розуміється кожним як власна; група спирається на давні традиції, виробляючи взаємоприйнятні норми поведінки, загальні цінності; в ній високо оцінюється принциповість, чесність та безкорисливість;

- організованість — група здатна самостійно управляти своєю роботою і дозвіллям; стосунки будуються на принципах співробітництва, взаємної допомоги і доброзичливості; студенти завжди спільно й дружно вирішують, як ефективніше організувати свою працю; в групі є авторитетні особи, здатні взяти на себе функцію організатора навчального процесу;

- активність — всі члени групи енергійні, зацікавлені в ефективній праці, швидко відгукуються, якщо потрібно виконати корисну для усіх справу; всі беруть активну участь в обговоренні загальних завдань, схильні до співробітництва і допомоги один одному;

- згуртованість — у групі існує справедливе ставлення до всіх її членів, завжди підтримуються і захищаються недосвідчені; група доброзичливо ставиться до новачків, допомагаючи їм адаптуватись до нових умов; всі члени групи тісно спрацювались один з одним, активно обмінюються знаннями і необхідним для роботи інструментарієм; у групі велике бажання працювати сумісно;

- інтегративність — усі члени групи беруть активну участь у процесі вироблення і прийняття рішення, що визначає її подальшу діяльність; при цьому уважно вислуховується думка кожного, враховуються його інтереси, і в результаті виробляється узгоджене рішення;

- референтність — усі члени групи настроєні один на одного; у групі розвивається взаємодопомога, взаємна довіра, взаєморозуміння; члени групи – близькі друзі, які глибоко симпатизують один одному; досягнення і невдачі групи кожним учасником переживається як власні; успіхи (або

невдачі) окремих членів групи викликають щире участь інших; критика висловлюється з добрими намірами; у групі переважає життєрадісний тон взаєностосунків, оптимізм в настрої, у студентів є відчуття гордості за свою групу.

У другій групі, яка названа нами у відповідності до класифікації А.В. Петровського студентською «корпорацією», відзначаємо спрямованість на людей (x середнє = 1,77), відсутність відповідальності (x середнє = 0,22) та постійну ініціативність (x середнє = 1,64).

Що стосується результатів студентів за опитувальником «Пульсар» Л. Г. Почебут, то тут спостерігаємо таку картину:

- підготовленість до діяльності — нижче середнього (4-6 балів): у групі є і недостатньо кваліфіковані студенти, які своєю діяльністю наносять шкоду її професійному авторитету;

- спрямованість — вище середнього (7-9 балів): перед студентською групою стоїть спільна задача; кожен студент намагається задовольнити свої інтереси в межах її вирішення; в групі вироблені взаємоприйнятні норми поведінки;

- організованість — вище середнього (7-9 балів): група намагається самостійно організувати свою роботу та не завжди це виходить ефективно; стосунки будуються на принципах співробітництва, взаємної допомоги і доброзичливості; студенти завжди спільно й дружно вирішують, як ефективніше організувати своє навчання;

- активність — вище середнього (7-9 балів): більшість членів групи енергійні, зацікавлені в ефективній взаємодії; коли потрібно виконати корисну для усіх справу, більшість беруть активну участь, допомагаючи один одному;

- згуртованість — рівень вище середнього (7-9 балів): більшість членів групи студентів намагаються справедливо ставитись один до одного, допомагати недосвідченим, підтримати їх, зорієнтувати в нових умовах; у

тяжких випадках контакти в групі стають особливо активними, вона згуртовується, відчувається емоційна підтримка один одного;

- інтегративність — вище середнього (7–9 балів): у разі необхідності знайти рішення, всі члени групи стараються активно брати участь у процесі його вироблення й прийняття; враховується думка більшості членів групи; ймовірно, спільні рішення приймають шляхом загального відкритого голосування;

- референтність — вище середнього (7–9 балів): у групі є різні люди – хороші й погані, дуже симпатичні й мало привабливі; досягнення й невдачі всієї групи щиро переживаються її членами; у групі зазвичай домінує гарний, рівний настрій.

З огляду на ці показники, група навряд чи є зрілою у професійному плані.

У групі-«асоціації» ми прослідковуємо такі особливості: байдужість до людей ($\bar{x}$ середнє = 0,23), періодичну відповідальність, що її треба контролювати ($\bar{x}$ середнє = 1,34), та ініціативність, що проявляється час від часу, яка у сукупності з низькою згуртованістю групи скоріше за все є індивідуальною ($\bar{x}$ середнє = 1,15). За опитувальником «Пульсар» Л. Г. Почебут:

- підготовленість до діяльності — вище середнього (7–9 балів): більшість членів групи мають належну професійну підготовку, прагнуть підвищити свою кваліфікацію, намагаються застосувати свої знання на практиці; група досягає високих результатів у навчанні;

- спрямованість — нижче середнього (4-6 балів): у кожного члена групи існують свої індивідуальні цілі і цінності, які не залежать від офіційно заявленої спільної мети; кожний у своїй поведінці керується власними нормами і правилами, не узгоджуючи їх з іншими членами групи;

- організованість — нижче середнього (4-6 балів): у спробах групи організувати свою працю виникає багато суперечок, метушні, часових втрат;

немає особи, яка б взяла на себе функцію організатора, тому зазвичай у процес організації втручаються офіційні керівники;

- активність — нижче середнього (4-6 балів): більшість членів групи пасивні, мало беруть участі у загальній роботі, не допомагають один одному, намагаються вирішувати свої проблеми індивідуально;

- згуртованість — на рівні нижче середнього (4–6 балів): члени групи проявляють один до одного байдужість; труднощі, з якими стикаються новачки, не хвилюють їх; кожен сподівається в основному на себе і вирішує свої проблеми самостійно; у кризових ситуаціях у групі виникає взаємна відчуженість;

- інтегративність — нижче середнього (4–6 балів): у разі необхідності виробити рішення, лише вузьке коло активістів беруть участь у процесі його прийняття; враховуються думки та інтереси декількох осіб, а не всіх членів групи; рішення приймається на закритій нараді і без узгодження з більшістю групи;

- референтність — нижче середнього (4–6 балів): більшість студентів групи мало привабливі, несимпатичні один одному і лише в силу навчальної необхідності працюють разом; члени навчальної групи ставляться один до одного критично.

На нашу думку, четверта група є дифузною. У студентів, що входять у неї, відсутні відповідальність (x середнє = 0,18) та ініціативність (x середнє = 0,12), вони настроєні проти людей (x середнє = -1,52). Оскільки така група представлена лише 5%, то їй приділено найменше уваги у нашому дослідженні. Крім того, за методикою «Пульсар» Л. Г. Почебут у четвертій групі ми отримали такі показники: підготовленість до діяльності, згуртованість, референтність — нижче середнього (4–6 балів) рівня; в свою чергу спрямованість, організованість, активність, інтегративність знаходяться на низькому рівні (1–3 бали).

Враховуючи те, що за рівнем розвитку групового суб'єкта вибірка студентських груп типологічно неоднорідна, на наступному етапі

дослідження нами було здійснено ранжування даних вибірки за показниками «Згуртованість групи» соціометричного методу та «Середній бал успішності навчання в групі» за даними навчального процесу. Такі показники, на нашу думку, є найбільш об'єктивними критеріями, що дозволяють розподілити педагогів-наставників досліджуваних академічних груп на ефективних та неефективних. Результати зазначеного ранжування представлено в таблиці 1.

Таким чином, можна передбачати наявність чотирьох типів педагогів-наставників, які розрізняються за показником ефективності – неефективності їх соціалізуючої діяльності:

1. Педагоги, в чиїх групах має місце високий рівень згуртованості та високий середній бал успішності навчання. Перша група викладачів налічує 21 особу (51% опитаних). За логікою нашого дослідження вони, як наставники, є найбільш ефективними.

2. Викладачі, у яких наявна висока згуртованість групи та низький середній бал успішності навчання в ній. Ця група викладачів налічує 12 осіб (29% опитаних). Ми вважаємо їх формально неефективними та неформально ефективними або псевдоефективними наставниками.

3. Наставники, у групах яких наявна низька згуртованість та високий середній бал успішності навчання. Ця група налічує 6 осіб (15% опитаних). У нашому розумінні, вони є формально ефективними педагогами-наставниками.

4. Педагоги, у яких наявна низька згуртованість групи та низький середній бал успішності навчання в групі. Четверта група викладачів налічує 2 особи (5% опитаних). Ми передбачаємо, що вони, як наставники, є найменш ефективними.

Висновки: результатом рівнево-типологічного аналізу груп студентів за критерієм поєднання показників їх соціального розвитку як колективного суб'єкта навчальної діяльності та успішності навчання студентів стало виведення емпіричної типології ефективних і неефективних наставників

(усього чотири типи: ефективні, псевдоефективні, формально ефективні та неефективні).

Перспективи дослідження розглядаються у подальшому уточненні типології наставників за критерієм ефективності їх соціалізуючої діяльності та її застосуванні в аналізі виховної роботи викладачів ВНЗ.

Список використаних джерел:

1. Власова Е. И. Методика диагностики социальной активности личности и коллектива подростков / Е. И. Власова, А. В. Киричук // Тезисы выступлений на VII Всесоюзном съезде Общества Психологов СССР. – М., 1988. – С.13.

2. Почебут Л. Г. Организационная социальная психология : учеб. пособие / Л. Г. Почебут, В. А. Чикер. – СПб. : Речь, 2002. – 298 с.